

**Társadalmi és pszichológiai tényezők szerepe a csoportközi viszonyok
megváltoztatásában**

**(The social and psychological underpinnings of achieving change in
intergroup relations)**

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Kende Anna

2021.

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

A szociálpszichológia tudományterületének a csoportközi konfliktusok megértésében és megoldásában kiemelt helye van. Ennek elsősorban az az oka, hogy a tudományterület egyik fő sajátossága, hogy képes feltárni az egyéni szintű folyamatok társadalmi szintű hatását és viszont. Mindez a csoportközi viszonyok területén azt jelenti, hogy a csoportközi ellenségesség és diszkrimináció személyközi és intézményes gyakorlatainak az összefüggéseire is rá tud világítani. Ezt a komplex megközelítést konkrét történelmi események is alátámasztják. Allport 1954-ben írta le a kontaktushipotézist, éppen abban az évben, amelyben elindult az Egyesült Államok iskoláinak deszegregációja. Könyve azonban nemcsak komoly tudományos érveket szolgáltatott a megvalósítani kívánt intézményes gyakorlatra, de azt is bemutatta, hogyan kell az afroamerikai diákokat befogadó, korábban fehér iskoláknak működni (lásd Pettigrew, 1961). A szociálpszichológia tehát képes olyan hatékony, egyéni szintű beavatkozásra épülő intervenciós módszereket felmutatni, amelyek a csoportközi viszonyok társadalmi szintű megváltoztatását is eredményezhetik.

A társas identitás elméletét az 1970-es években dolgozta ki Henri Tajfel (pl. Tajfel, 1978). Az elmélet központi gondolata, hogy egy személy önmagáról alkotott pozitív képe (önértékelése) azokkal a pozitívrá értékelt csoportokkal történő azonosulásból fakad, melyeknek a személy tagja. A társas identitás elmélete ezzel együtt azonban azt is állítja, hogy a saját csoportunk felértékelése a csoportok között összehasonlításból fakad, amelynek következtében a társas identitás automatikusan válik a harmonikus csoportközi kapcsolatok akadályává, vagyis a csoportok motivált kiértékelése a társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusos csoportközi kapcsolatok fenntartását szolgálja (Brewer, 1999; Tajfel és Turner, 1979).

Nyilvánvaló azonban, hogy nem minden csoporthoz tartozás jár együtt más csoportok derogálásával és diszkriminációjával, és nem is minden csoport bír azonos jelentőséggel a személy számára e folyamatban. Egyes csoportokhoz tartozás a különbségekre irányítja a figyelmet (pl. magyarok szemben a szlovákokkal), míg más csoporthoz tartozás éppen a hasonlóságot emeli ki (pl. kelet-közép európaiak). Ez utóbbi, magasabb szintű kategorizációnak a csoportközi konfliktusok és a diszkrimináció csökkentésében lehet szerepe (a társas kategorizáció különböző absztrakciós szintjeiről lásd Turner, 1985). A társas identitás tehát nem csak a konfliktusok elmélyülésében, hanem a megoldásában is szerepet kap, ahogy azt a közös csoport identitás (common ingroup identity, Gaertner et al., 1993) illetve a fölrendelt

identitás fogalmi (see Wenzel, Mummenday, & Waldzus, 2008) írják le. Továbbá nemcsak a kategóriák meghatározásának a szintje, hanem a csoportok határai, a csoporthoz tartozás kritériumai, a csoportok átjárhatósága és végül a csoportra jellemző tulajdonságok, a csoporthoz tartozás jelentése is meghatározó szerepet tölt be abban, hogy az társas identitás milyen csoportközi attitűdöket és viszonyokat eredményez (pl. Pehrson, Vignoles és Brown, 2009; Reeskens és Hooghe, 2010). Mindebből az következik, hogy ahhoz, hogy megértsük a társas identitás szerepét és hatékony intervenciókat dolgozzunk ki a konfliktusok enyhítésére és a konfliktusokat generáló társadalmi hierarchiák megváltoztatására, pontosabb képet kell kapnunk egy adott helyzetben kiugró identitás és a csoportközi helyzet sajátosságairól. A szociálpszichológiai intervenciók ugyanis akkor lehetnek hatékonyak, ha a társas identitást, adott célcsoportok percepcióját és e percepciót meghatározó társadalmi normákat egyaránt tekintetbe veszik (lásd Paluck és Green, 2009).

A társas identitás nem csak a konfliktusok forrása, hanem a társadalmi változásra irányuló politikai aktivizmus egyik legfőbb mozgatórugója is (Simon és Klandermans, 2001). A klasszikus társas identitás elmélete azt mondja ki, hogy egy hátrányos helyzetű (pl. kisebbségi) csoport tagjai, amennyiben akadályozva vannak a pozitív identitás megélésében, akkor egyéni megoldási módok helyett (mint például a társas mobilitás vagy dezidentifikáció) abban az esetben nyúlnak a legnagyobb valószínűséggel társadalmi szintű megoldásokhoz, ha a csoportközi helyzetet fenntartó rendszert illegitimnek, igazságtalannak, de megváltoztathatónak tartják. Ilyen feltételek és erős csoportidentitás mellett, a személy motiválttá válik arra, hogy társas versengés formájában, akár konfrontatív módon próbáljon változtatni a status quo-n (Tajfel és Turner, 1979). A társas versengés során megvalósuló kollektív cselekvés során pedig létre jön az átpolitizált kollektív identitás, amely gyakran nem is annyira valamely előzetesen is létező társadalmi kategóriához, hanem inkább ún. véleményalapú identitásokhoz kötődik (McGarty és mtsai, 2009).

A társadalmi csoportok helyzetének megváltoztatására irányuló intervenciók megkülönböztethetők egymástól céljaikban és az intervenciók módjában is. A célok szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy társadalmi kohézióra törekednek-e vagyis a társadalmi harmóniát igyekeznek fokozni a beavatkozás által vagy inkább a változást helyezik a középpontba. Társadalmi kohéziót célzó intervencióknak tekinthetők többek között a csoportok közötti hasonlóságot hangsúlyozó előítéletcsökkentő módszerek. Ezzel szemben, sőt ezzel nehezen összeegyeztethető módon az intervenció a társadalmi változásra közvetlenül is irányulhat, ebben az esetben a csoportok közötti különbségeket és a különbségek hátterében álló strukturális okokat kell feltárni és ezeken keresztül változást elérni (lásd Wright és

Lubensky, 2009). A módszerek szempontjából megkülönböztethetjük az egyéni szintre, a csoportközi szintre vagy a társadalmi szintre ható beavatkozásokat is, melyek mindegyikétől egyszerre várunk egyéni és társadalmi szintű változást is.

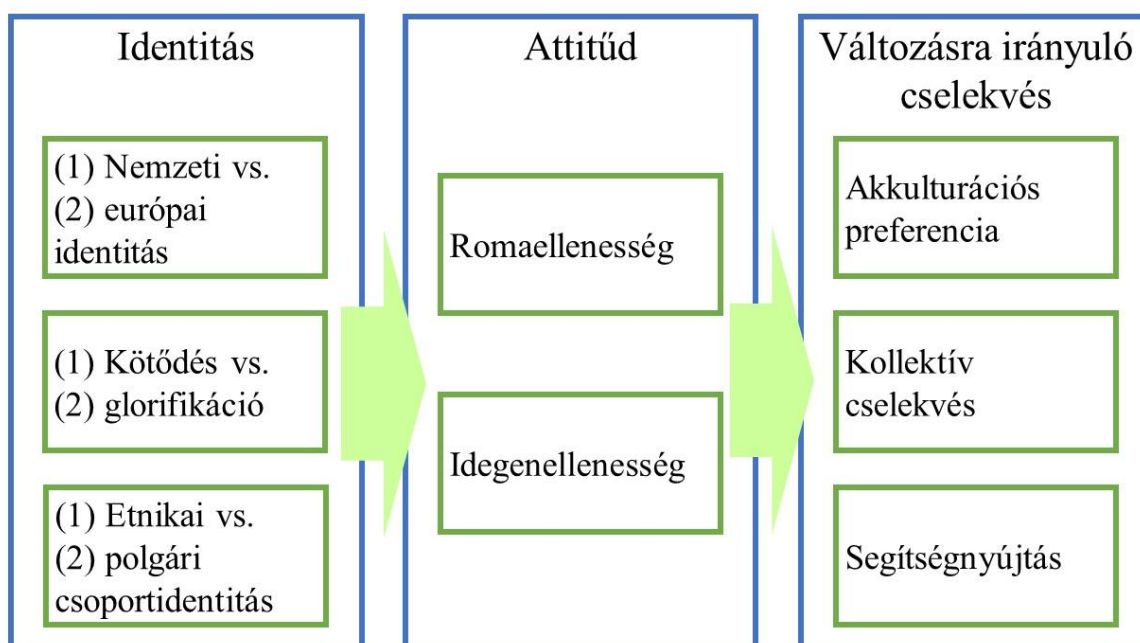
A disszertáció célja, hogy bemutassa a társas identitás és a csoportközi viszonyok sokszoros és komplikált kapcsolatát, és ezen ismeretek fényében rávilágítson adott csoportközi helyzetek megváltoztatásának lehetőségére a csoportközi attitűdök és a cselekvési szándék vagy tényleges cselekvés szintjén (lásd 1. ábra). Túl az általános pszichológiai mechanizmusok feltárásán, a dolgozat mindezt konkrét csoportközi helyzetekre vonatkoztatva tárgyalja. E célok megvalósításához ismerni kell a csoportközi ellenségesség természetét, gyökereit, azokat a pszichológiai szükségleteket, melyek táplálják, különösen egy-egy konkrét társadalmi, politikai helyzetben.

A disszertáció két csoportközi helyzettel foglalkozik kiemelten, a romaellenesség és az idegenellenesség kérdésével. A romaellenesség vizsgálatának jelentőségét az adja, hogy nem csupán Európa és azon belül Magyarország legnagyobb etnikai kisebbségi csoportjáról van szó, amelyet az élet minden területen tetten érhető személyközi és intézményes diszkrimináció sújt, hanem az előítéletesség e formájának kiemelkedő jelentőségét csupán az elmúlt években ismerte fel mind a politikai közélet (lásd ECRI, 2011), mind a szociálpszichológia. Bár ún. cigány-kutatások Magyarországon már az 1970-es évektől folytak (lásd pl. Kemény, 1974), a romaellenesség mint sajátos előítélet szociálpszichológiai vizsgálata is megjelent számos, elsősorban szociológiai kutatásban, azonban ennek feltárása eddig nem volt kellőképpen szisztematikus, és nem ágyazódott bele a szociálpszichológiai elméletek és empirikus kutatások főáramába. A disszertáció kutatásai többek között éppen erre tettek kísérletet.

A romaellenesség sajátosságainak feltárására azért van szükség, mert ennek hiányában nem remélhető, hogy hatékony előítéletcsökkentő módszerek kerülnek kidolgozásra, és lehetetlen az intervenciók hatékonyságának ellenőrzése. A romaellenesség mellett a kutatásokban fontos szerepet kap az idegenellenesség vizsgálata is. Az idegenellenesség egyrészt általánosságban mutat rá a csoportközi konfliktusok érzékeny pontjaira, úgy mint a megkülönböztetés igényére és a befogadás akadályaira, másrészt olyan aktuális társadalmi problémát jelöl ki, amelyről az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar társadalmat erősen mozgósító attitűdről van szó (a romaellenesség és idegenellenességről mértékével kapcsolatos közvéleménykutatási adatokért lásd Simonovits és Bernáth, 2015; Wike, Stokes és Simmons, 2016).

A disszertáció második felében az attitűdök és az előítéletcsökkentés mellett az identitás folyamatairól esik szó. Az itt közölt vizsgálatok a csoportokkal való azonosulás kérdései között

kiemelt figyelmet szentelnek az azonosulás módjának és a csoportokhoz társított normák, értékek és tartalmak szerepének. A kutatások arra keresik a választ, hogy a csoportokkal történő erősebb azonosulás milyen feltételek mellett válik a csoportközi ellenségesség vagy befogadás forrásává. A kutatás az azonosulás módjában megkülönbözteti a csupán pozitív érzelmi viszonyulást jelentő kötődést és a felsőbbrendűséget is tartalmazó glorifikációt (lásd Roccas és mtsai, 2006). A kategorizáció szintjében megkülönbözteti a nemzeti és európai identitást, továbbá a csoport definíciójára vonatkozó etnikai vagy polgári különbségtételt. Mindezek segítségével azt vizsgálom, mindez hogyan befolyásolja a csoportközi attitűdöket és a csoportközi helyzet megváltoztatására irányuló viselkedési szándékot. Végül a disszertáció ahhoz a szociálpszichológiában jelenleg zajló vitához is hozzájárul, mely annak kapcsán bontakozott ki, hogy mely motivációk és mely viselkedésformák garantálják a csoportközi helyzet megváltoztatását (lásd pl. Thomas és McGarty, 2018). Habár a korábbi kutatások a politikai cselekvést a jótékony célú segítségnyújtáshoz képest inkább kapcsolták a csoportközi helyzet megváltoztatásának igényéhez és eszközához (lásd Snyder és Omoto, 2008; Wright és Lubensky, 2009), jelen kutatás éppen azt igyekszik bemutatni, hogy az önkéntes segítségnyújtás bizonyos feltételek mellett legalább annyira táplálkozhat a helyzet megváltoztatására irányuló motivációkból, mint a politikai cselekvés. A kutatások tehát összességében a csoportközi helyzet megváltoztatását meghatározó pszichológiai folyamatokat igyekeznek feltárni.

1. ábra A kutatás eredményeinek közös összefoglaló ábrája

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

Az első két vizsgálat a romaellenesség sajátosságaira, mérésének lehetőségeire, az azt meghatározó pszichológiai tényezőkre (első vizsgálat) és annak következményeire (második vizsgálat) irányult. A kutatás módszere online kérdőíves adatgyűjtés volt. A két vizsgálatban az adatgyűjtés 6 országban készült, az első vizsgálatban a magyarországi minta három almintát tartalmazott (hallgatói minta $n = 432$, gyógypedagógus minta $n = 109$, észak-magyarországi lakossági minta $n = 162$), míg a második vizsgálatban ez kiegészült 5 további országban gyűjtött adatokkal: Románia $n = 443$, Szlovákia $n = 385$, Norvégia $n = 214$, Olaszország $n = 318$, Spanyolország $n = 297$).

E két vizsgálat egyik kifejezett célja volt a romákkal szembeni attitűdöket mérő skála kidolgozása és validálása (ATRS, Attitude Toward Roma Scale), mely több lépcsőben történt. Az újonnan létrehozott skála faktorstruktúrája minden vizsgált mintán és minden vizsgált nyelven azonos volt. A skála kidolgozásához több, korábban már publikált skálát használtunk fel, amelyek egy része kifejezetten a romaellenesség mérésére irányult (Dunbar és Simonova, 2003; Enyedi és mtsai, 2004), más skálák azonban más csoportközi helyzetekből kerültek adaptálásra, mert hiányoztak a romaellenesség korábbi vizsgálatából (Dovidio és Gaertner, 2000; Pedersen, Beven, Walker és Griffiths, 2004). Végül kvalitatív kutatások eredményeiből kiindulva saját tételekkel egészítettük ki a skálát (Bigazzi, 2012; Lášticová és Findor, 2016).

A mérőeszköz skálaszerkezetének azonosítása elmélet-vezérelt konfirmatív faktorelemzéssel készült el, a hipotézisek ellenőrzését pedig strukturált egyenlet modellezéssel illetve útmodell segítségével végeztük el. A komplex modellek összehasonlításának feltétele a mérőeszközök invarianciája, amely azonban csak részben teljesült, így az egyes mintákon végzett elemzések során közvetlen statisztikai összehasonlítás (kulturaközi elemzés) nem történt.

A harmadik vizsgálat egy terepen végzett kvázi kísérlet volt, mely során a csoportközi kontaktus egy speciális formáját valósítottuk meg egyetemi hallgató résztvevőkkel ($N = 61$). Kutatási kérdésünk arra irányult, hogy a csoportközi barátság megfelelő intervenciós eszköze lehet-e a romaellenesség csökkentésének támogató intézményes környezetben. A klasszikus elő- és utóvizsgálatra épülő kísérlet magas ökológiai validitású volt, hiszen a résztvevők a kísérlet során a barátkozás egyik fontos, létező lépését élhették át tényleges emberi kontaktus keretében, ugyanakkor a kivitelezés nehézségeiből adódóan összességében alacsony volt a kutatás során felhasználható adatok mennyisége. Mind a manipuláció (csoportközi barátkozás

Aron 1997-es vizsgálatának fokozódó és kölcsönös kitárulkozást lehetővé tévő kérdéseivel), mind a mérőeszközök korábban használt nemzetközi vizsgálatból kerültek átvételre. A hipotézisek ellenőrzésére kétszer kettes elrendezésű független és összetartozó mintás varianciánálízist végeztünk, mely során a kísérleti és a kontroll feltétel elő- és utóteszt eredményei kerültek összehasonlításra. Az intézményi normapercepció mint moderátor vizsgálata pedig kétirányú regresszióelemzéssel történt, mely során a romaellenesség és a cselekvési szándék voltak a függő változói az elemzésnek, míg az intézményi normák az elemzés kovariánsai, az előteszt eredményei pedig az elemzés kontrollváltozói.

A negyedik és ötödik vizsgálat kérdése arra irányult, hogy a csoportközi attitűdök szempontjából milyen módon adódik össze az azonosulás tartalma (nemzeti vs. európai) és módja (kötődés vs. glorifikáció), amely elsősorban a társas identitás elméletéből és a nacionalizmussal kapcsolatos kutatásokból indult ki. A kutatás módszere online kérdőív volt, a résztvevők pedig vegyesen kerültek ki hallgatói és közösségi populációkból ($N = 1160$). A mérőeszközeink korábbi vizsgálatokban használt skálák voltak, melyeket a kutatás konkrét kontextusához adaptálva használtunk fel. A nemzeti és európai identitást (kötődést és glorifikációt) és a roma- és muszlimellenes attitűdöket mérő skálák használhatóságát konfirmatív faktorelemzéssel ellenőriztük mindkét vizsgálatban. A hipotézisek ellenőrzésére pedig mindkét vizsgálatban útmodell elemzést futtattunk le, melyben minden vizsgált változó egyszerre szerepelt.

A hatodik és hetedik vizsgálat online kérdőíves és kísérleti módszerrel vizsgálta meg a nemzeti identitás különböző definícióinak hatását a romaellenes és bevándorlóellenes attitűdökre, illetve mind a kisebbségek érdekében, mind az ellenük irányuló kollektív cselekvési szándéokra. Feltételezésünk az volt, hogy míg az állampolgárságot inkább etnikai alapon definiáló személyek nagyobb mértékű idegenellenességet mutatnak, addig a polgári definíció rugalmasabb csoportthatárokat, így nagyobb befogadást eredményez. Továbbá azt feltételeztük, hogy az együttérzés és annak hiánya, illetve a fenyegetettség érzése és annak hiánya közvetítik az identitás cselekvési szándékkal való összefüggését. A kutatás során az *International Social Survey Programme* (2014) tételeiből indultunk ki a kétféle definíció megragadásában. A csoportközi attitűdök mérésére a mindkét csoportra egyaránt alkalmazható érzelmi hőmérőt és társadalmi távolságot mérő eszközt használtuk, a kollektív cselekvést van Zomeren, Postmes és Spears (2012) kutatásaiban használt mérőeszköz alapján, az együttérzést egyetlen direkt kérdéssel, a fenyegetettséget pedig Stephan és Stephan (2000) mérőeszközének segítségével mértük. A hatodik vizsgálat a magyar lakosság életkori, nemi és lakóhelyi összetételének megfelelő online minta vizsgálatára épült ($N = 1069$), melynek összegyűjtésében

közvéleménykutató cég segítette munkánkat. A hetedik vizsgálat, mely a fenti összefüggést kísérleti módszerrel tárta fel, egyetemi hallgatók körében készült ($N = 436$) és online zajlott.

A kérdőíves kutatásunk (hatodik vizsgálat) eredményeit útvonalelemzéssel kaptuk, a kísérlet eredményeit (hetedik vizsgálat) pedig részben független mintás t-próbával, részben a moderáció ellenőrzésére használt interakciós elemzéssel kaptuk meg, mely során az empátia és a fenyegetettség voltak a vizsgálat moderátorai. A hipotéziseinkkel összhangban az eredmények a várt összefüggéseket támasztották alá, a kísérleti módszer pedig arra is rávilágított, hogy az identitás definíciója ok-okozati összefüggésben is áll a kollektív cselekvési hajlandósággal.

A kutatás nyolcadik vizsgálata egy speciális politikai, társadalmi helyzetben, a 2015-ös menekültválság idején vizsgálta meg az önkéntes, segítő társadalmi munka motivációs hátterét. Ez a kutatás ahhoz a vizsgálati irányzathoz csatlakozott, mely a csoportközi segítségnyújtás és kollektív cselekvés társadalmi változásra irányuló lehetőségeit értelmezi újra kritikusan. Ebben az időszakban több ezer önkéntes nyújtott segítséget a Magyarországon áthaladó, a nagyobb városok pályaudvarain megrekedt menedékkérők számára, annak ellenére, hogy a kormány mind a menekültek befogadása, mind az őket segítő önkéntesek ellenében foglalt állást. Ebben az átpolitizált helyzetben arra kerestük a választ, hogy az önkéntesek részvételének okai között megtalálhatók voltak-e azok a társadalmi változásra irányuló motivációk, melyek általában a politikai aktivizmus során jellemzők. A kérdőíves vizsgálat egy speciális populáció, a menekülteket segítő önkéntesek körében készült kényelmi mintavétellel, online adatgyűjtéssel ($N = 1459$). Az önkéntes segítő tevékenység és a politikai aktivizmus tételeit feltáró faktorelemzéssel különítettük el egymástól, a továbbiakban pedig a kollektív cselekvés motivációit, a morális meggyőződés, a véleményalapú identitást és a korábbi segítő vagy politikai aktivitást mértük.

Az eredmények feltárására egyrészt többszörös hierarchikus regresszióelemzést végeztünk, továbbá a morális meggyőződés mediáló hatását útvonalelemzéssel tártuk fel. Eredményeink kritikus megvilágításba helyezték az önkéntes segítő viselkedés értelmezését, különösen a menekültválság átpolitizált kontextusában.

III. A doktori mű főbb eredményei

A disszertációban bemutatott nyolc vizsgálat mindegyike a társas identitás, a csoportközi attitűdök és a csoportközi kapcsolatok megváltoztatására irányuló viselkedési szándék összefüggéseinek valamely aspektusával foglalkozik, melyet az 1. ábra foglal össze. Az

adatgyűjtések 2015 és 2020 között készültek, olyan csoportközi helyzetekre reflektálva, melyek a vizsgált periódusban kiemelkedő társadalmi és politikai jelentőségűek voltak Magyarországon, illetve Európa más országaiban. A vizsgáltak mindegyikében általános pszichológiai folyamatok feltárása volt a cél, vagyis olyan tudományos elméletek alkotása, melyek túlmutatnak az adott kontextuson. Emellett azonban a vizsgálatok mindegyikének volt alkalmazott, a konkrét helyzetre is vonatkoztatható gyakorlati haszna is, vagyis megoldást kínált egy-egy konkrét társadalmi problémára. Az általános elméleti jelentőség és a konkrét helyzetre történő gyakorlati reflexió e kutatásokban kifejezetten erősítették egymást, és segítették annak megértését, hogy a politikai változások alapvető befolyással vannak a csoportközi viszonyokkal kapcsolatos társadalmi normákra is (lásd Crandall, Miller és White, 2018). A kutatások rávilágítottak arra, hogy a csoportidentitások és célcsoportok átpolitizálódása egyaránt jelentős szerepet töltenek be a csoportokhoz köthető társadalmi feszültségekben. Összességében a kutatások egyszerre világítanak rá a csoportközi konfliktusok jelenségének összetettségére, és arra, hogy jól azonosítható folyamatok határozzák meg a konfliktusok kialakulását, elmélyülését és azok megoldásait is. Ez a tudás pedig elengedhetetlen a társadalmi változást sürgető, tudományosan megalapozott, hatékony társadalmi intervenciók kidolgozásában.

Az első két kutatás eredményei a romaellenesség szociálpszichológiai szakirodalmát egészítették ki, rámutatva az előítéletesség e formájának sajátos és más előítéletekhez hasonló aspektusaira. A kutatások egy új attitűdskála létrehozásáról számolnak be, amely lehetővé teszi a romaellenesség megbízható módon történő mérését. Az első – Magyarországon és Szlovákiában végzett – kutatás a romaellenességet meghatározó normatív társadalmi kontextus szerepét tárta fel az előítéletesség nyílt kifejeződésében (lásd az ezzel kapcsolatos elméleti megfontolásokat Kende és McGarty, 2019). Továbbá a kutatás azt is megmutatta, hogy az előítéletesség más formáival ellentétben a romaellenesség negatív összefüggést mutat a kontaktussal, amely szintén a romákkal kapcsolatos általános társadalmi normákkal hozható összefüggésbe. A kutatásból az is kiderült, hogy a roma kultúrát romanticizáló, folklorizáló megközelítés inkább pszichológiai távolságot, semmint elfogadást eredményez. A második kutatás további négy országban végzett adatgyűjtéssel egészült ki, és a romaellenesség szerepét a többségi társadalom tagjainak akkulturációs preferenciáiban vizsgálta. Az eredmények arra világítottak rá, hogy különösképpen a tradicionális negatív sztereotípiákra épülő romaellenesség kedvezőtlen akkulturációs preferenciákat jósol be minden vizsgált európai országban, vagyis e sztereotípiák megléte mellett nagyobb a szegregáció és az asszimiláció elvárása, mint az integrációé. Kelet-Közép Európa országaiban emellett a romákkal szembeni

előítéletesség egyfajta reális konfliktusként is felfogható, vagyis az akkulturációval kapcsolatos elvárásokat a romák túltámogatottságának a mítosza is befolyásolja.

A disszertációban bemutatott harmadik kutatás gyakorlati megközelítésbe helyezi a romaellenesség kérdését, és nem csak azt mutatja meg, hogy a pozitív személyközi kontaktusra épülő intervenció bizonyos feltételek mellett sikeres lehet, de azt is, hogy nagyszabású változást ilyen kisléptékű intervencióktól nem várhatunk egy olyan társadalmi közegben, amelyben az előítéletmentesség normája gyenge. A kutatás legfőbb eredménye, hogy a csoportközi barátságra épülő intervenció a csoport egészére vonatkoztatott pozitív változást azoknál tud elérni, akik az intervencióban támogató intézményes normákat is észlelnek. Az eredmények az érzelmi dimenzióban és a további találkozásra vonatkozó szándékban mutatkoztak meg, a sztereotípiák lebontására azonban nem voltak alkalmasak. A kutatás rávilágít a romaellenesség csökkentésének számos nehézségeire, azonban azt is felmutatja, hogy nem lehetetlen elindítani valamiféle változást.

A negyedik, ötödik, hatodik és hetedik vizsgálat a csoportközi kapcsolatokban nem az attitűdökre, hanem a társas identitás vizsgálatára helyezte a hangsúlyt, és azt kutatta, hogy az identitás tartalmi és az azonosulás módjának dimenziói hogyan hatnak az attitűdökre, a csoportközi érzelmekre és végső soron a csoportközi helyzet megváltoztatásának a szándékára. A negyedik és az ötödik vizsgálat legfontosabb eredményei, hogy nem mindegy, hogy a nemzeti hovatartozásra mint adottságra gondolunk, mely nem változtatható meg és a határai nem járhatók át, vagy ezzel ellentétesen úgy gondolunk rá, mint ami egy befogadó közeg, amely képes harmonikusan feldolgozni a csoporton belüli diverzitást. E két felfogás ugyanis hatással van arra, hogy mind a bevándorló idegenekkel, mind a magyarországi romákkal szemben milyen fellépésre lennénk hajlandók, értük vagy éppen ellenük tartjuk inkább elképzelhetőnek, hogy tennénk valamit. Másképp fogalmazva a nemzeti identitás etnikai aspektusainak hangsúlyozása közvetlenül is nagyobb kirekesztési szándékhoz vezet különösképpen a bevándorlókkal kapcsolatban, a nemzeti identitás polgári definíciójának hangsúlyozása pedig nagyobb befogadást és felelősségvállalást eredményez, különösképpen a romák viszonylatában.

A hatodik és a hetedik vizsgálat egy némileg eltérő kérdés mentén vizsgált hasonló meg az előző vizsgálatokhoz hasonló jelenséget, és találta azt, hogy a nagyobb mértékű nemzeti identitás éppen a magyar nemzethez társított értékek és normák miatt jóval be nagyobb mértékű kirekesztő attitűdöket, míg az európai identáshoz társított értékek csupán abban az esetben járnak nagyobb fokú kirekesztéssel, amennyiben a glorifikációra jellemző felsőbbrendűség érzésével járnak együtt. A kutatás elméleti jelentősége elsősorban az volt, hogy világosan

rámutatta, hogy az identitás-tartalom és az azonosulás módja egyfajta interakcióban fejti ki a hatását a csoportközi attitűdökre.

Végül a nyolcadik vizsgálatban hierarchikus regresszió és útelemzés segítségével azt találtuk, hogy a 2015-ös menekültválság önkéntes segítői bár a politikai aktivizmus motivációi mentén mobilizálódtak, azonban a politikai aktivizmus hagyományos formái helyett az önkéntes segítségnyújtást választották az adott helyzetből fakadó problémák enyhítésére. A menekültválság bizonyos értelemben egyedülálló krízishelyzetnek tekinthető, eredményeink nem csak erre a konkrét helyzetre vonatkoztathatóak, hanem minden olyan aszimmetrikus csoportközi helyzetben jelentőségük lehet, amelyben a hátrányos helyzetű csoport számára nyújtott segítség és a helyzet megváltoztatására irányuló politikai aktivizmus egyaránt adekvát módon fejezi ki a helyzet igazságtalanságára vonatkozó álláspontot.

Összességében e vizsgálatok számos ponton egészítették ki a csoportközi kapcsolatok szakirodalmát, hiszen mind a társas identitás csoportközi viszonyokra gyakorolt hatásáról, mind közvetlenül a csoportközi attitűdökről járultak hozzá eddigi tudásunk bővítéséhez. Ezen felül a vizsgálatok nem maradtak meg a csoportközi attitűdök szintjén, hanem a cselekvés és cselekvési szándék mint kimeneti változóra gyakorolt hatást is feltárták, mely az elméletek gyakorlatba történő átültetéséhez járult hozzá. Végül a kutatások egyik fontos eleme az is, hogy miközben általános pszichológiai folyamatokat tár fel, minden esetben reflektál aktuális társadalmi problémákra is.

Hivatkozott irodalmak

- Allport, G. W. (1954). *On the nature of prejudice*. Boston, MA: Addison-Wesley.
- Bigazzi, S. (2012). Self-image–Gypsy-image. The social representation of Gypsies in the Hungarian and in the Italian context. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67, 631-652. doi: 10.1556/MPSzle.67.2012.4.1
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate?. *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444.
- Crandall, C. S., Miller, J. M., & White, M. H. (2018). Changing norms following the 2016 US presidential election: The Trump effect on prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 9, 186-192. doi: 10.1177/1948550617750735
- Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2000). Aversive racism and selection decisions: 1989 and 1999. *Psychological Science*, 11, 315-319. doi: 10.1111/1467-9280.00262
- Dunbar, E., & Simonova, L. (2003). Individual difference and social status predictors of anti-Semitism and racism US and Czech findings with the prejudice/tolerance and

- right wing authoritarianism scales. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 507-523. doi: 10.1016/S0147-1767(03)00051-8
- ECRI (European Commission against Racism and Intolerance, 2011) *On combating Anti-Gypsyism and discrimination against Roma*, Retrieved from:
<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.13>
- Enyedi, Z., Fábián, Z., & Sik, E. (2004). Is prejudice growing in Hungary? Changes in anti-semitism, anti-roma feeling and xenophobia over the last decade. In T. Kolosi, I. G. Tóth & G. Vukovich (Eds.), *Social Report 2004* (Vol. 21, pp. 363-385). Budapest, Hungary: Társki.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4, 1-26.
- International Social Survey Programme (2014) Retrieved from:
<http://www.gesis.org/issp/home/>
- Kemény I. (1974) A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*, 1, 63–72
- Kende, A., & McGarty, C. (2019). A model for predicting prejudice and stigma expression by understanding target perceptions: The effects of visibility, politicization, responsibility, and entitativity. *European Journal of Social Psychology*, 49, 839-856. doi: 10.1002/ejsp.2550
- Láštíková, B., & Findor, A. (2016). Developing explicit measures of stereotypes and anti-Roma prejudice in Slovakia: Conceptual and methodological challenges. *Human Affairs*, 26, 233-252. doi: 10.1515/humaff-2016-0022
- McGarty, C., Bliuc, A.-M., Thomas, E.F., & Bongiorno, R. (2009). Collective action as the material expression of opinion-based group membership. *Journal of Social Issues*, 65, 839-857. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2009.01627.x
- Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60, 339-367.
- Pedersen, A., Beven, J., Walker, I., & Griffiths, B. (2004). Attitudes toward indigenous Australians: The role of empathy and guilt. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 14, 233-249. doi: 10.1002/casp.771
- Pehrson, S., Vignoles, V. L., & Brown, R. (2009). National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72, 24-38.

- Pettigrew, T. F. (1961). Social psychology and desegregation research. *American Psychologist*, *16*, 105-112
- Reeskens, T., & Hooghe, M. (2010). Beyond the civic–ethnic dichotomy: investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries. *Nations and Nationalism*, *16*, 579-597.
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *91*, 698-711.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, *56*, 319-331.
- Simonovits, B., & Bernáth, A. (2015) The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary, *Budapest, Hungary: Tárki Social Research Institute* Retrieved from: http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Snyder, M., & Omoto, A. M. (2008). Volunteerism: Social issues perspectives and social policy implications. *Social Issues and Policy Review*, *2*, 1-36.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.) *Reducing prejudice and discrimination*, (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Erlbaum
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, C. J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks / Cole.
- Thomas, E. F., & McGarty, C. (2018). Giving versus acting: Using latent profile analysis to distinguish between benevolent and activist support for global poverty reduction. *British Journal of Social Psychology*, *57*(1), 189-209.
- Turner, J.C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behaviour. In E.J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes* (Vol. 2, pp. 77-122) Greenwich, CT: JAI Press.
- van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2012). On conviction's collective consequences: Integrating moral conviction with the social identity model of collective action. *British Journal of Social Psychology*, *51*, 52-71. doi: 10.1111/j.2044-8309.2010.02000.x

- Wenzel, M., Mummendey, A., & Waldzus, S. (2008). Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model. *European Review of Social Psychology*, 18, 331-372.
- Wike, R. Stokes, B., & Simmons, K. (2016) *Europeans fear wave of refugees will mean more terrorism, fewer jobs*, Pew Research Center, Retrieved from:
<http://www.pewglobal.org/2016/07/11/negative-views-of-minorities-refugees-common-in-eu/>
- Wright, S. C., & Lubensky, M. E. (2009). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. In: S. Demoulin, J. Leyens & J. Dovidio (Eds.) *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities*, (pp. 291-310). New York, NY: Psychology Press.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskörökben korábban közzétett publikációk

1. Kende, A., Hadarics, M., & Lášticová, B. (2017). Anti-Roma Attitudes as Expressions of Dominant Social Norms in Eastern Europe. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERCULTURAL RELATIONS*, 60, 12–27.
<http://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.06.002>
2. Bareket, O., Shnabel, N., Kende, A., Knab, N., & Bar-Anan, Y. (2020). Need some help, honey? Dependency-oriented helping relations between women and men in the domestic sphere. *JOURNAL OF PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY*, advance online, 1. <http://doi.org/10.1037/pspi0000292>
3. Bruneau, E., Szekeres, H., Kteily, N., Tropp, L. R., & Kende, A. (2020). Beyond dislike. Blatant dehumanization predicts teacher discrimination. *GROUP PROCESSES & INTERGROUP RELATIONS*, 23(4), 560–577.
<http://doi.org/10.1177/1368430219845462>
4. Hadarics, M., Szabó, Z. P., & Kende, A. (2020). The relationship between collective narcissism and group-based moral exclusion: The mediating role of intergroup threat and social distance. *JOURNAL OF SOCIAL AND POLITICAL PSYCHOLOGY*, 8(2), 788–804. <http://doi.org/10.5964/jspp.v8i2.1178>
5. Hässler, T., Ullrich, J., Bernardino, M., Shnabel, N., Laar, C. V., Valdenegro, D., ... Ugarte, L. M. (2020). A large-scale test of the link between intergroup contact and support for social change. *NATURE HUMAN BEHAVIOUR*, 4(4), 380–386.
<http://doi.org/10.1038/s41562-019-0815-z>

6. Kende, A., & Krekó, P. (2020). Xenophobia, prejudice, and right-wing populism in East-Central Europe. *CURRENT OPINION IN BEHAVIORAL SCIENCES*, 34, 29–33. <http://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.11.011>
7. Lantos, N. A., Kende, A., Becker, J. C., & McGarty, C. (2020). Pity for economically disadvantaged groups motivates donation and ally collective action intentions. *EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY*, *Accepted Article*. <http://doi.org/10.1002/ejsp.2705>
8. Sam Nariman, H., Hadarics, M., Kende, A., Láštiová, B., Poslon, X. D., Popper, M., ... Minescu, A. (2020). Anti-Roma bias (stereotypes, prejudice, behavioral tendencies): A network approach toward attitude strength. *FRONTIERS IN PSYCHOLOGY*, 11, 1–10. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02071>
9. Sam Nariman, H., Hadarics, M., Soufizadeh, A. M., & Kende, A. (2020). The mediating role of moral exclusion between authoritarianism and outgroup discrimination. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERCULTURAL RELATIONS*, 74, 1–6. <http://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.10.001>
10. Faragó, L., Kende, A., & Krekó, P. (2019c). Justification of intergroup violence – the role of right-wing authoritarianism and propensity for radical action. *DYNAMICS OF ASYMMETRIC CONFLICT: PATHWAYS TOWARD TERRORISM AND GENOCIDE*, 12(2), 113–128. <http://doi.org/10.1080/17467586.2019.1576916>
11. Hadarics, M., & Kende, A. (2019). Negative stereotypes as motivated justifications for moral exclusion. *JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY*, 159(3), 257–269. <http://doi.org/10.1080/00224545.2018.1456396>
12. Kende, A., & McGarty, C. (2019). A model for predicting prejudice and stigma expression by understanding target perceptions. *EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY*, 49(5), 839–856. <http://doi.org/10.1002/ejsp.2550>
13. Kende, A., Hadarics, M., & Szabó, Z. P. (2019). Inglorious glorification and attachment. *BRITISH JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY*, 58(3), 569–590. <http://doi.org/10.1111/bjso.12280>
14. Szekeres, H., Halperin, E., Kende, A., & Saguy, T. (2019). The effect of moral loss and gain mindset on confronting racism. *JOURNAL OF EXPERIMENTAL SOCIAL PSYCHOLOGY*, 84. <http://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.103833>
15. Thomas, E. F., Smith, L. G. E., McGarty, C., Reese, G., Kende, A., Bliuc, A.-M., ... Spears, R. (2019). When and how social movements mobilize action within and across

- nations to promote solidarity with refugees. *EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY*, 49(2), 213–229. <http://doi.org/10.1002/ejsp.2380>
16. Hadarics, M., & Kende, A. (2018a). Moral foundations of positive and negative intergroup behavior: Moral exclusion fills the gap. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERCULTURAL RELATIONS*, 64, 67–76. <http://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.03.006>
 17. Hadarics, M., & Kende, A. (2018b). The dimensions of generalized prejudice within the dual-process model: the mediating role of moral foundations. *CURRENT PSYCHOLOGY*, 37(4), 731–739. <http://doi.org/10.1007/s12144-016-9544-x>
 18. Kende, A., Lantos, N. A., & Krekó, P. (2018). Endorsing a Civic (vs. an Ethnic) Definition of Citizenship Predicts Higher Pro-minority and Lower Pro-majority Collective Action Intentions. *FRONTIERS IN PSYCHOLOGY*, 9. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01402>
 19. Lantos, N. A., Macher, J., & Kende, A. (2018). Előítélet-csökkentés és mobilizáció a romák érdekében. A Tollfosztás-workshop hatásvizsgálata. *ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA*, 18(4), 35–55. <http://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2018.4.35>
 20. Kende, A., Tropp, L., & Lantos, N. A. (2017). Testing a contact intervention based on intergroup friendship between Roma and non-Roma Hungarians. *JOURNAL OF APPLIED SOCIAL PSYCHOLOGY*, 47(1), 47–55. <http://doi.org/10.1111/jasp.12422>
 21. Csaba, S., Belinszky, A., Lukács, Z. A., Lantos, N. A., & Kende, A. (2017). Menekültek Magyarországon: A politikai attitűdök és a morális felelősségvállalás szerepe a kollektív cselekvésben. *ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA*, 17(2), 29–49. <http://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2017.2.29>
 22. Hadarics, M., & Kende, A. (2017). A closer look at intergroup threat within the dual process model framework: the mediating role of moral foundations. *PSYCHOLOGICAL THOUGHT*, 10, 167–177. <http://doi.org/10.5964/psyc.v10i1.210>
 23. Kende, A., & Shnabel, N. (2017). Benevolent sexism and cross-gender helping: A subtle reinforcement of existing gender relations. In *Intergroup Helping* (pp. 23–43). http://doi.org/10.1007/978-3-319-53026-0_2
 24. Kende, A., Hadarics, M., & Láštiová, B. (2017). Anti-Roma Attitudes as Expressions of Dominant Social Norms in Eastern Europe. *INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERCULTURAL RELATIONS*, 60, 12–27. <http://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.06.002>

25. Kende, A., Lantos, N. A., Belinszky, A., Csaba, S., & Lukács, Z. A. (2017). The Politicized Motivations of Volunteers in the Refugee Crisis. *JOURNAL OF SOCIAL AND POLITICAL PSYCHOLOGY*, 5(1), 260–281.
<http://doi.org/10.5964/jspp.v5i1.642>
26. Kende, A., & Lantos, N. A. (2016). A kontaktusalapú előítélet-csökkentés lehetőségei és korlátai: egy intervenció tapasztalatai. *SOCIO.HU : TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE*, 2016(2), 38–60. <http://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.38>
27. Kende, A. (2016b). Separating Social Science Research on Activism from Social Science as Activism. *JOURNAL OF SOCIAL ISSUES*, 72(2), 399–412.
<http://doi.org/10.1111/josi.12172>
28. Kende, A., van Zomeren, M., Ujhelyi, A., & Lantos, N. A. (2016). The social affirmation use of social media as a motivator of collective action. *JOURNAL OF APPLIED SOCIAL PSYCHOLOGY*, 46(8), 453–469.
<http://doi.org/10.1111/jasp.12375>
29. Keresztes-Takács, O., Lendvai, L., & Kende, A. (2016). Romaellenes előítéletek Magyarországon. *MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE*, 71(4), 609–627.
<http://doi.org/10.1556/0016.2016.71.4.2>
30. Curtin, N., Kende, A., & Kende, J. (2016). Navigating Multiple Identities. *JOURNAL OF SOCIAL ISSUES*, 72(2), 264–285. <http://doi.org/10.1111/josi.12166>
31. Shnabel, N., Bar-Anan, Y., Kende, A., Bareket, O., & Lazar, Y. (2016). Help to perpetuate traditional gender roles: Benevolent sexism increases engagement in dependency-oriented cross-gender helping. *JOURNAL OF PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY*, 110(1), 55–75. <http://doi.org/10.1037/pspi0000037>
32. Reicher, S. D., Spears, R., Postmes, T., & Kende, A. (2016). Disputing deindividuation. *BEHAVIORAL AND BRAIN SCIENCES*, 39, 35–36.
<http://doi.org/10.1017/S0140525X15001491>
33. Kende, A., Kende, J., Bolyky, D., & Mohácsi, Á. (2015). Utak a társadalmi és politikai aktivizmushoz. In *A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem* (pp. 221–257).
34. Kende, J., & Kende, A. (2015). A politikai aktivizmus és a kollektív cselekvés szociálpszichológiája. In *A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem* (pp. 259–278).
35. Lantos, N. A., & Kende, A. (2015). From the same starting points to moderate versus radical solutions. *INTERSECTIONS: EAST EUROPEAN JOURNAL OF SOCIETY AND POLITICS*, 1(3), 59–80. <http://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i3.98>